

Лекція 2. Розвиток медицини у Єгипті, Індії, Китаю.

ПЛАН

1. Медицина Єгипту
2. Медицина Індії
3. Медицина Китаю

ЛІТЕРАТУРА

1. Шегедин М.Б., Мудрик Н.О. Історія медицини та медсестринства. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2003. — 328 с.
2. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. — К.: Вища шк., 2001. - 431 с.

МЕДИЦИНА ЄГИПТУ. В історії медицини Стародавнього Єгипту науковці виокремлюють три періоди: царський (XXX–IV ст. до н. е.), греко-римський (332 р. до н. е. – 395 р. н. е.), візантійський (395–638 рр.), який переходить у середньовіччя. Царську добу в історії Єгипту науковці поділяють на такі періоди: Давнього царства (IV–III тис. р. до н. е.), Середнього царства (III–II тис. р. до н. е.), Нового царства (II тис. р. до н. е.). Джерелами з історії медицини Стародавнього Єгипту є: писемні пам'ятки (тексти папірусних сувоїв), історичні оповіді авторів давнини (Манефон, Геродот, Діодор, Полібій, Страбон, Плутарх); написи й зображення на стінах пірамід, гробниць, саркофагах і заупокійних стелах; архітектурні пам'ятки; археологічні знахідки (останки людей і тварин, мумії). Згідно з відомостями єгипетського історика Манефона медициною в Єгипті займалися вже в IV тис. до н. е. Фараони давніх династій виявляли інтерес до анатомії: фараон Джосер (III династія) мав прізвисько Са (божественний лікар), фараон Снофру (2830–2530 рр. до н. е.), за правління якого почалося будівництво пірамід, уславився своїм покровительством медицині. Вражаючі досягнення єгиптян у галузі муміфікації тіл покійників в епоху Давнього царства слугують підтвердженням цього. Витоки медичних знань давніх єгиптян починаються з їхніх вірувань, у яких значне місце займав культ тварин. Предметом спеціального культу були змії. Богині-кобри Уаджит (єгип. «зелена»), покровительці Нижнього Єгипту, поклонялись як захисниці від усіх ворогів. Богиня Ісіда (Ізіда) була втіленням материнства, родючості, покровителькою дітей і уособленням магічного лікування. Ліки, названі її ім'ям, відомі в Римі й зазначені в працях Галена. Бога Анубіса шанували як охоронця мертвих, уважали винахідником бальзамування й муміфікації, хранителем отрут і ліків. Стосунок до лікування мав бог

знань, мудрості й магії Тот. Отже, пантеон єгипетських богів, які так чи так були пов'язані з медициною й лікуванням, досить численний, що опосередковано свідчить про поширення таких занять у суспільстві. Прикметним для релігії єгиптян був заупокійний культ, що є ключем до розуміння їхньої культури. Уявлення про те, що після смерті людини її загробні субстанції пов'язані з місцем поховання, зумовило прагнення зберегти тіло від руйнування, тобто забальзамували його. Муміфікацією займалися спеціалісти, яких греки називали тарихевтами. Їхній секрет бальзамування було втрачено, проте трупи, оброблені тисячі років тому, збереглися дотепер. Процедуру бальзамування, яка тривала 70 днів, докладно описав Геродот. Невід'ємною складовою культури Стародавнього Єгипту було лікування, що веде початок від практичного досвіду народу. Причиною хвороби єгиптяни найчастіше вважали помсту, обмову ворога, вселення демона. Папіруси медичного змісту, що збереглися до сьогодні, – це лаконічні практичні вказівки для лікарів. Первісні анатомічні уявлення про будову людського тіла єгиптяни отримували під час практики бальзамування, яка також свідчить і про їхні досягнення в галузі хімії (учені вважають, що слово «хімія» походить від давньої назви Єгипту – «Ке-мет», або «Кхемет»). Фахівці з бальзамування добре знали розташування основних внутрішніх органів, кровоносних судин та їхній взаємозв'язок. Анатомічні знання накопичувалися поступово. Багато єгипетських ієрогліфів, що позначають внутрішні органи, зображують тварин. Очевидно, що єгиптяни виявили схожість у розташуванні органів у людини й деяких видів тварин, започаткувавши порівняльну анатомію. Загалом знання стародавніх єгиптян у сфері будови тіла людини були натоді досить глибокими. Вони порівнювані лише з досягненнями давніх індійців, однак єгипетські тексти датовано II тис. до н. е., а індійські медичні трактати – першими століттями нашої ери. Климент Олександрійський повідомляє, що всі єгипетські знання розподілені на 42 священні книги, створення яких приписували богу Тоту. Останні 6 книг присвячено медичним аспектам, зокрема анатомії, опису хвороб, ліків і медичних інструментів. Ці священні книги слугували своєрідними навчальними посібниками для жерців-лікарів. Неухильне дотримання священних приписів було основою давньоєгипетської терапії. З періоду Середнього й Нового царства до нас дійшли окремі папіруси медичного змісту (папіруси Еберса й Сміта). Найбільш розлогу інформацію про внутрішні хвороби і їх лікування в Стародавньому Єгипті містить медичний папірус Г. Еберса (XVI ст. до н. е.), виявлений у Фівах 1872 р. і названий ім'ям ученого, який його вивчав. Склеєний із 108 аркушів, папірус сягає в довжину 20,5 м. Його автентична назва – «Книга приготування ліків для всіх частин тіла». Папірус містить близько 900 приписів ліків від хвороб органів травлення, дихальних шляхів, вуха, горла й носа, опіків і кровотеч, очних недуг, шкірних, паразитарних і багатьох інших.

Хвороби подано без жодних роз'яснень, лише в окремих випадках зазначено симптоми. Проте в документі детально описано ліки і їхні дози, що варто застосовувати від різних захворювань. Для приготування ліків широко використовували рослини (цибулю, мак, фініки, лотос, гранат, алое, виноград, папірус), мінеральні речовини (сурму, сірку, залізо, свинець, соду, алебастр, глину, селітру) й частини тіла тварин. Основою для приготування ліків у єгиптян були молоко, мед, пиво. У папірусі Еберса як знеболювальний засіб часто рекомендують опіум. Окремий розділ папірусу Еберса присвячено косметичним засобам. Давність цих традицій дає підстави вважати Стародавній Єгипет батьківщиною косметики. Папірус Едвіна Сміта (датований XVI ст. до н. е.) названо «хірургічним», оскільки він є найдавнішим текстом про будову людського тіла й оперативне лікування, який зберігся донині. У трактаті описано 48 випадків травматичних пошкоджень кісток черепа, мозку, шийних хребців, ключиць, передпліччя, грудної клітки й хребта, а також способи їх лікування за відсутності елементів магії й містики. Аналіз тексту папірусу дає підстави реконструювати тогочасну лікарську етику Єгипту, за якою лікар, оглянувши пацієнта, мав відверто повідомити йому прогнозований результат лікування однією з трьох фраз: 1) «це хвороба, яку я можувилікувати»; 2) «це хвороба, яку я, вірогідно, зможувилікувати»; 3) «це хвороба, яку я не зможувилікувати». У випадках, коли лікування було можливим, автор папірусу подає чіткі рекомендації лікарю щодо його подальших дій. Практичні рекомендації стосовно лікування вивихів і переломів супроводжували також дієтичними й гігієнічними приписами поряд з призначенням лікарських сумішей. Оскільки хворобу вважали наслідком поганої крові, загнилої пневми, то основою терапії стародавніх лікарів-єгиптян були блювотні, проносні, сечогінні, потогінні засоби. Фундатором медицини в Єгипті визнавали відомого лікаря Імготепа, який жив у період Давнього царства. Наступні покоління його обожествили й вважали патроном лікарів. На честь Імготепа зведено храми у Фівах, Саїсі та інших містах, де були школи для підготовки лікарів. При храмі богині Ізиди в Саїсі діяла спеціальна школа повитух. Очолювали медичну службу в Єгипті жерці, але серед лікарів було багато цивільних осіб і рабів. Діяльність лікарів у Єгипті регулювали суворими нормами, за порушення яких жорстко карали (навіть стратою). На кінець існування Стародавнього Єгипту (період Нового царства) лікарів закріплювали за певними колегіями жерців. Пацієнти зверталися до храму, де залежно від їхньої хвороби їм надавали лікаря. Гонорар виплачували храмам, які утримували лікарів. Геродот відзначав наявність спеціалізації в єгипетських медиків. Зокрема, здавна відомою була професія зубного лікаря – «він, який піклується про зуби». Пріоритетне значення в Стародавньому Єгипті надавали дотриманню встановлених гігієнічних вимог і правильного способу життя, підкріплених

численними повчальними прикладами й розповідями, що мало забезпечити запобігання хворобам. Грецький історик Геродот, який побував у Єгипті в V ст. до н. е., описав у своїх працях спосіб життя єгиптян. До речі, греки вважали єгиптян «винахідниками» медицини й особливо медицини запобіжної.

МЕДИЦИНА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ Давню й самобутню цивілізацію Індії сформовано в III тис. до н. е. на півострові Індостан задовго до появи в країні індоарійських племен. Нині на її території розташовані такі держави: Індія, Пакистан, Бангладеш, Бутан, Непал. В історії медицини Стародавньої Індії маємо підстави виокремити такі періоди: I період – індський, або хараппський (XXIII–XVIII ст. до н. е., долина р. Інд), коли на території сучасного Пакистану постали перші міста-держави; II період – ведійський період (XIII–VII ст. до н. е., долина р. Ганг), зумовлений приходом аріїв, центр цивілізації перемістився в східну частину субконтиненту, з'являються священні арійські тексти Веди – книги філософсько-релігійного змісту. Джерелами з історії медицини Стародавньої Індії є: стародавні писемні пам'ятки: Веди, які утворюють чотири збірки – Рігведи, Самаведи, Яджурведи, Атхарваведи, Закони Ману (Ману-Самхіта, або Манава-Дхармашастра) – збірка настанов добродієчому індійцю, тексти «науки про життя» – «Чар'ака-самхіта», «Сушрута-самхіта», «Аштангахрідая», спогади учасників походів Олександра Македонського, інформація мандрівників щодо регіону; результати археологічних досліджень; етнографічні матеріали; народний епос (Магабгарата, Рамаєна). Відомості про лікування ведійського періоду вельми обмежені. Покликання на медичні знання збереглися в Рігведі – веді гімнів і міфологічних сюжетів, усна традиція якої сягає XII–X ст. до н. е.), Атхарваведі – веді заклинань і замовлянь, VIII–VI ст. до н. е.). Записувати священні тексти почали в середині I тис. до н. е. У Рігведі згадано три недуги: проказу, сухоти, кровотечі – й один раз цілителя в таких словах: «Наші бажання різні, візник жадає дров, лікар – хвороб, а жрець – жертвних узливань». Окремі розділи Рігведи містять тексти про обряди магічного лікування, оскільки медичні знання поєднані з релігійними віруваннями й магічними уявленнями. В індуїзмі зачинателями медицини були боги Шива й Дханвантарі – лікар богів, помічник Шиви. Саме Дханвантарі приписують створення найдавнішого індійського трактату з медицини «Аюрведа». Головними медичними божествами ведійського періоду були: близнюки Ашвини – боги-лікарі й охоронці, Рудра – владика лікарських трав і покровитель мисливців, а також вищі божества: Агні – бог вогню й відродженого життя, Індра – символ небесного грому та покровитель дощу й Сур'я – бог сонця. Стародавніх лікарів називали бхишадж («який виганяє бісів»). Ця назва збереглася за ними й у пізніші періоди історії Індії, коли лікар-заклинатель став лікарем-цілителем. Протягом ведійського

періоду в давньоіндійському соціумі утвердилася система варн – жорсткого розподілу населення на замкнені суспільні групи. Варни визначали місце людини в суспільстві, її релігійний і правовий статуси, кодекси моралі й поведінки. Вищою варною були брахмани – жерці (у священних книгах їх названо «володарями світу»). Ще однією вищою варною були кшатрії. Належність до неї визначав військовий стан (військова знать, члени царських родин). Варну вайші також вважали вищою, її становили особи, які займалися торгівлею, ремеслами, землеробством. Остання варна – шудри. Обов'язком її членів було прислужувати вищим варнам. Займатися лікуванням і вивчати веди мали право лише представники трьох вищих варн. Прикметно, що поділ на варни відбито й у диференціації ліків, які застосовували для вищих і нижчих варн. Протягом буддійського періоду в Індії цар Ашока сам прийняв буддизм і сприяв його розвитку та зміцненню засобами державної підтримки. Поширення релігійно-філософського вчення буддизму вивело на новий рівень осмислення людини, її здоров'я й недуг. Значний вплив на формування філософського й етичного підходів до проблеми хвороб і їх лікування зробило вчення про карму, згідно з яким суспільне становище людини за життя, а також фізичне здоров'я чи нездужання є результатом її вчинків у попередньому житті. Усі хвороби й тілесні вади пояснювали гріхами минулого: туберкульоз легенів був покаранням за вбивство, диспепсія – за злодійство з їжею, кульгавість – за викрадення коней, безумство – за вчинення підпалу, епілепсія – за лихварство, сліпота – за викрадення світильників, хвороба зубів – за доносництво тощо. До початку нашої ери в Стародавній Індії сформовано високорозвинену систему медичних знань, що «в окремих напрямках подібна до Гіппократа й Галена, а в інших досягла більшого» (А. Бешем). Мистецтво лікування – аюрведу (науку про життя) високо цінували в Стародавній Індії. Знання індійських лікарів у сфері будови тіла людини стали важливою віхою в історії анатомії й відіграли суттєву роль у становленні хірургії. У класичний період історії медицини Стародавньої Індії лікарі відійшли від панівних у ведійській період надприродних уявлень щодо причин хвороб. Релігійно-філософські системи, що стали теоретичним підґрунтям пошуку основ світобудови, виявляли елементи природничо-наукового знання. Людину розглядали в тісному зв'язку з навколишнім світом, який, на думку стародавніх індійців, складався з п'яти стихій: землі, повітря, вогню, води й ефіру. Різну якість предметів пояснювали різною комбінацією найдрібніших частинок ану («атомів»). Життєдіяльність організму розглядали як взаємодію трьох субстанцій: повітря, вогню й води (носіями яких в організмі були прана, жовч і слиз). Здоров'я розуміли як результат урівноваженого співвідношення трьох субстанцій, правильного здійснення життєвих функцій тіла, нормального стану органів чуття і ясності розуму, а хворобу – як порушення правильних

співвідношень і негативного впливу на людину п'яти стихій (пір року, клімату, нестравної їжі, нездорової води). Найкращі лікарські рослини постачали з Гімалаїв. Готували ліки, отрути й протиотрути (від зміїних укусів) тільки лікарі: «для укушеного індійської змією не було зцілення, якщо він не звернувся до індійських лікарів, – самі індійці вилікували тих, хто був уражений». Цілющі властивості індійських рослин здобули собі славу далеко за межами країни. Основними предметами вивозу були нард, мускус, сандал, кіннамон (кориця), алое та інші рослини й пахощі. У середньовіччя досвід індійської медицини запозичили тибетські лікарі, про що свідчить відомий трактат індо-тибетської медицини «Чжуд-ши» (VIII–IX ст. н. е.). Пологопоміч у Стародавній Індії була самостійною галуззю лікування. Лікарі Стародавньої Індії робили ампутації кінцівок, лапоротомії, каменерозсікання, видалення грижі, пластичні операції. Вони «вміли відновлювати носи, вуха й губи, втрачені чи скалічені в бою або за вироком суду». У цій сфері індійська хірургія випереджала європейську аж до XVIII ст., поки хірурги Ост-Індської компанії перестали вважати принизливим для себе навчатися в індійців мистецтву ринопластики. Спосіб ринопластики, докладно описаний у трактаті Сушрути, увійшов в історію під назвою «індійського методу». Клаптик шкіри для формування майбутнього носа вирізали на судинній ніжці з чола або щоки. Подібним способом виконували й інші відновлювальні операції на обличчі. Запобігання хворобам було одним з найважливіших напрямів індійського лікування. Уже в давнину робили спроби запобігти захворюванню на віспу, досить поширену в Індії. Так, у тексті (V ст. н. е.), який приписують легендарному лікарю Дханвантарі, зазначено: «Візьми за допомогою хірургічного ножа віспяну матерію або з вим'я корови, або з руки вже зараженої людини, між ліктем і плечем зроби прокол на руці іншої людини до крові, а коли гній увійде з кров'ю всередину тіла, виявиться лихоманка». Велике значення надавали особистій гігієні, красі й охайності тіла, чистоті житла, впливу клімату й пір року на здоров'я людей. Навички гігієни було закріплено в Законах Ману. Гігієнічні давньоіндійські традиції сприяли розвитку медичної справи. В імперії Маур'їв (IV–III ст. до н. е.) діяли суворі правила, що забороняли викидати нечистоти на вулиці міста й регламентували місце та способи спалення трупів померлих; у сумнівних випадках загибелі людини призначали розтин; тіло померлого піддавали огляду й укривали спеціальною олією для запобігання розкладанню. Були встановлені також суворі покарання за підмішування отрут в їжу, ліки й пахощі. Заходи з організації медико-санітарної справи вживала й державна влада Стародавньої Індії. За часів царя Ашоки (268–231 рр. до н. е.) при буддійських храмах будували богадільні й приміщення для хворих – дхарма-шала (лікарні), що в Індії з'явилися на кілька століть раніше, ніж у Європі. Учення йоги складається з двох рівнів: хатха-йоги (фізичної йоги) й раджа-йоги

(оволодіння духом). Після закінчення навчання майбутній лікар виголошував проповідь. Записана в I–II ст. н. е. і наведена в «Чарака-самхіті» проповідь в основних положеннях схожа з Клятвою давньогрецьких лікарів (записаною в III ст. до н. е.), що засвідчує універсальність принципів лікарської етики в країнах стародавнього світу. Медична етика Стародавньої Індії неухильно вимагала, щоб лікар, «який бажає успішно практикувати, був здоровий, охайний, скромний, терплячий, носив коротко об-стрижену бороду, старанно вчищені, обрізані нігті, білий, просякнутий пахощами одяг, виходив з дому не інакше, як з палицею й парасолькою, особливо ж унікав балачок...». Винагороду за лікування було заборонено вимагати від знедолених, друзів лікаря й брахманів, і, навпаки, якщо заможні відмовлялися оплатити лікування, лікарю присуджували все їхнє майно. За неправильне зцілення лікар виплачував штраф залежно від соціального стану хворого. У класичний період традиційна індійська медицина досягла апогея свого розвитку. Це збігається з епохою еллінізму й розквітом Римської імперії на Заході, з державами якого Стародавня Індія мала торговельні та культурні зв'язки. Протягом усієї історії індійська медицина здійснювала вагомий вплив на розвиток медицини в різних регіонах земної кулі.

МЕДИЦИНА СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ В історії медицини Стародавнього Китаю розрізняють два великі періоди: I період – царський (XVIII–III ст. до н. е.) – переважала усна традиція. Сформовано першу державу Шан-Інь, створено китайську ієрогліфічну писемність; період династії Чжоу (XII–III ст. до н. е.), під час якої панувала роздробленість; період імперії Цинь (III ст. до н. е.), централізація держави, спорудження Великої китайської стіни; II період – імперії Хань (206 р. до н. е. – 220 р. н. е.) – написано хроніки Ханьської династії, медичні праці, що збереглися до сьогодні. Доба найвищого розквіту Стародавнього Китаю. У III–IV ст. на території Китаю сформовано суспільні відносини, які майже не змінювалися до XX ст. Джерелами з історії медицини Стародавнього Китаю слугують: давньокитайські писемні пам'ятки, які містять: наукові, філософські, політичні трактати, праці істориків, господарські записи, епіграфічні тексти. Пам'ятки епіграфіки містяться на черепашачих щитах (панцирах), бамбукових дощечках, бронзових ритуальних посудинах, кам'яних барабанах, а потім – на шовку й папері, що винайдений у Китаї в I ст. до н. е. Джерелами слугують матеріали археології, етнографії, народного епосу. Першу багатотомну історію Стародавнього Китаю «Історичні записки» написав видатний китайський учений Сима Цян (145–86 рр. до н. е.). Робота містить аналіз минулого до III ст. до н. е., зокрема в ній зазначено про успішне застосування методу чжень-цзю й пульсової діагностики. Найдавніший з медичних текстів Стародавнього Китаю, що зберігся дотепер, – трактат «Хуан-Ді ней-цзін» («Канон лікування Жовтого Предка»), який коротко називають «Нейцзін» («Канон лікування»),

написаний у III ст. до н. е. у формі діалогу між Жовтим Імператором і придворним мудрецем (Небесним наставником). Учення стародавніх китайських філософів про матеріальний світ викладено в анонімному натурфілософському трактаті «Сі ци чжу-ань» (IV–III ст. до н. е.): єдина початкова матерія тайцзи породжує дві протистійні субстанції – жіноче (інь) і чоловіче начала (ян); взаємодія й боротьба цих основ породжують п'ять стихій (у-сін): воду, вогонь, дерево, метал і землю, з яких виникає все різноманіття матеріального світу – «десять тисяч речей» (вань у), включно з людиною. Знання про будову людського тіла накопичували з глибокої давнини, задовго до заборони в Китаї розтину тіл померлих (близько II ст. до н. е.), що зумовлено утвердженням конфуціанства як державної релігії. Свідченням цього є збережені анатомічні таблиці пізнішого періоду (VI–VII ст.). Як зазначено вище, уявлення про хвороби і їх лікування в Стародавньому Китаї мало натурфілософську основу. Здоров'я розуміли як результат рівноваги інь і ян та п'яти стихій (у-сін), а хворобу – як порушення їхньої правильної взаємодії. Різні співвідношення таких порушень об'єднували в кілька синдромів, які поділяли на дві групи: синдром надлишку – ян і синдром дефіциту – інь. Діагностика в Стародавньому Китаї передбачала такі методи обстеження хворого: огляд шкіри, очей, слизових і язика; визначення загального стану й настрою хворого; вислуховування звуків, що виходять з тіла людини, встановлення його запахів; докладне опитування пацієнта; дослідження пульсу; натискання на активні точки. За традицією, такі методи запровадив легендарний лікар Бянь Цюе (Цінь Юежень) (орієнтовно 407–310 рр. до н. е.). Одним з найбільших досягнень медичної думки Стародавнього Китаю є уявлення щодо колообігу крові, викладене в давньому філософсько-окультурному трактаті «Ї цзін» («Книга змін», «Канон змін»). Лікарі Стародавнього Китаю дійшли таких висновків емпіричним шляхом (у Європі науково обґрунтовану теорію кровообігу сформулював 1628 року В. Гарвей). Оглядаючи хворого, китайські медики вивчали пульс не менше ніж у дев'яти точках і розрізняли до 28 його видів, з них основними вважали десять: поверхневий, глибокий, рідкісний, частий, тонкий, надмірний, вільний, в'язкий, напружений, поступовий. Давній метод пульсової діагностики, який постійно вдосконалювало багато поколінь лікарів, згодом оформлено в струнку вчення про пульс, яке стало вершиною діагностики в Стародавньому Китаї. У середньовіччі метод пульсової діагностики поширився Середньою Азією. Теоретичне обґрунтування дослідження пульсу в «Каноні лікарської науки» Ібн Сіні (Авіценни) (980–1037) багато в чому схоже з положеннями давньої китайської медицини. Прикметною особливістю традиційної китайської медицини є чжень-цзю-терапія. Так, на основі тривалих спостережень лікарі Стародавнього Китаю дійшли висновку про існування «життєвих точок», подразнення яких сприяє регуляції

життєвих процесів. Медики вважали, що через отвори, зроблені в «життєвих точках», відновлюється порушена рівновага інь-ян. Ян виходить із тіла хворого в разі його надлишку чи входить у тіло в разі його нестачі, у результаті чого недуга минає. Історичні хроніки династії Хань повідомляють про окремі випадки успішного застосування голкотерапії лікарями Бянь Цюе, Фу Вен, Хуа То. Перший докладний виклад теорії й практики цього методу наведено в трактаті «Ней-цзін», зокрема в другій його частині – «Лін шу» («Канон акупунктури»), де описано «життєві точки», канали, уздовж яких вони розташовані, колючі знаряддя, голки й методи їх уведення, показання та протипоказання для застосування акупунктури й припікання. У III ст. лікар Хуан Фумі (215–282) систематизував досягнення в галузі чжень-цзю за попередні століття у значній за 44 обсягом компілятивій праці «Цзя і Цзін» («Канон основ»), який залишався головним джерелом знань у цій сфері до XI ст. З розвитком цього методу вироблено спеціалізацію голок та розподіл їх на види. Для цього найчастіше використовували рослину мокса (укр. полин звичайний; лат. *Artemisia vulgaris*). Причому вважали, що ефективність мокси з часом зростає. Так, для лікування припіканням хвороби, яка тривала сім років, рекомендували моксу, зібрану три роки тому. У Стародавньому Китаї існувало кілька методів припікання. Зцілювання лікарськими засобами в Стародавньому Китаї досягло високого рівня. Стародавні китайські лікарі використовували органи тварин для лікування важких захворювань, створивши цим гомеопатичну органотерапію. З традиційної китайської медицини до світової практики ввійшли: з рослин – женьшень, лимонник, камфора, чай, ревінь, смола; з продуктів тваринного походження – панти оленя, печінка, желатин; з мінеральних речовин – залізо, ртуть, сірка тощо. 502 року створено першу з відомих у світі китайську фармакопею, у семи книгах якої вміщено опис 730 видів лікарських рослин. У Стародавньому Китаї функціонували установи, які нині називаємо аптеками. Перші спеціальні медичні школи в Китаї також організовано в добу Середньовіччя (з VI ст.). До того знання з традиційного лікування передавали нащадкам або вузькому колу посвячених. Китайські лікарі черпали мудрість у предків, давнє мистецтво передавали від батька до сина, від майстра до учня. Розвиток оперативного лікування в Стародавньому Китаї (як і розтин людських трупів) обмежували релігійні заборони, що встановили з поширенням конфуціанства як державної релігії. Знанням хірургом Стародавнього Китаю визнано Хуа То (145–208), який уславився як майстерний діагност, знавець чжень-цзю терапії. Важливим напрямом стародавньої китайської медицини було запобігання хворобам. Ще в трактаті «Ней-цзін» зазначено: «Завдання медицини полягають у тому, щоб виліковувати хворих і зміцнювати здоров'я здорових». З давніх-давен важливими лікувально-запобіжними заходами в Стародавньому Китаї

були: масаж, лікувальна гімнастика У-сін (гра п'яти звірів), заснована на удаванні лелеки, мавпи, оленя, тигра й ведмедя дихальна гімнастика, яку використовували для збереження здоров'я й досягнення довголіття. Наявні відомості про впровадження варіоляції для запобігання захворюванню віспою. За переказами, у XII ст. до н. е. під час епідемії віспи китайські лікарі намагалися запобігти поширенню захворювання втиранням у ніздрі здорових дітей кірочок віспяних пустул (дівчаткам – у праву ніздрю, а хлопчикам – у ліву). Основні теоретичні положення давньокитайської медицини витримали випробування часом і в основних своїх рисах зберігаються протягом трьох тисячоліть. У сучасному глобалізованому світі традиційна китайська медицина відіграє дедалі більшу роль. Наукове вивчення її спадщини має важливе значення для подальшого поступу медицини.

Завдання. Законспектувати.